

ZAPIS POPA MARTINCA U KONTEKSTU TADAŠNJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

NIKICA KOLUMBIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 886.2(091)
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno
: 1996-10-09
Received

U uvodnom dijelu Autor ističe kako je u starijem razdoblju hrvatske književnosti jedan od najopsežnijih tematskih kompleksa bila antiturska tematika. Njom su se inspirirali mnogi hrvatski pjesnici tijekom stoljeća, na toj su tematici nastala i neka djela koja označuju ključne točke na hrvatskoj poetskoj vertikali (primj. od Marulića preko Gundulića i Kačića do Mažuranića).

Zapis popa Martinca iz 1493. spada među tekstove koji su se dugo vremena smatrali vrijednima samo s kulturološkog i povijesnog aspekta. Tek u novije vrijeme ističu se neke njegove književne vrijednosti, počevši od M. Kombola (1945) pa do E. Hercigonje (1975), koji ističe i njegove poetske crte, te u najnovije vrijeme R. Bogišića koji vidi njegove vrijednosti u kontekstu radanja hrvatske proze.

Usvajajući spomenuta mišljenja o poetičnosti teksta, Autor ga uspoređuje s nekim tada suvremenim pjesmama iste tematike (s anonimnom pjesmom "Spasi Marije tvojih vernih" i s Marulićevom "Molitvom suprotiva Turkom"), koje sjedinjuje zajednički ton molbe i vapaja. Na kraju Autor ističe kako je usporedo, na istoj tematici, nastala i poezija otpora, počevši od J. Šišgorića do zavidne poetske realizacije u Marulićevoj "Juditi".

Jedan od najopsežnijih tematskih kompleksa u starijem razdoblju hrvatske književnosti jest tzv. antiturska tematika. Započinjući već od druge polovice 15. stoljeća, od vremena prvih silovitijih turskih upada u

naše krajeve, ta tematika prati hrvatsku književnost gotovo u svim književnim rodovima i vrstama, u lirici, epici i drami, sudjelujući aktivno i uvijek iznova inspirativno u hrvatskoj poetskoj sferi sve do polovice 19. stoljeća kad je Luka Botić pedesetih godina toga vijeka otvorio nove poglede na muslimanski svijet unutar južnoslavenskog prostora. Koliko je ta tematika dominirala na našem književnom nebu nekoliko stoljeća vidi se i po tome što su njome inspirirana djela koja mahom označuju ključne točke na vertikali razvoja hrvatske poetske riječi i izraza - počevši s Marulićem i njegovom borbenom *Juditom*, preko misaonoga Gundulića s njegovim *Osmanom*, Pavla Vitezovića, povijesnog pjesnika i poetskoga povjesnika te rodoljubnog prosvjetitelja Andrije Kačića Miošića do *Smail-age* Ivana Mažuranića, koji je svojim jezikom i izrazom sintetizirao dotadašnju hrvatsku jezičnu i stilsku baštinu kao i težnje svoga vremena. Naravno, unutar i između navedenih ključnih i magistralnih djela može se navesti niz drugih ne manje vrijednih ostvarenja više ili manje inspiriranih tom tematikom, kao što su: Lucićeva *Robinja*, Zoranićeve *Planine*, Karnarutićevo *Vazetje Sigeta grada*, Sasinovi *Razboji od Turaka*, *Obsida sigecka* Petra Zrinskoga itd.

Kao pokretač te tematike ranije se najčešće navodio Marko Marulić, ali noviji istraživači hrvatske književnosti ističu i neke Marulićeve anonimne pjesničke prethodnike, a posebno prozni zapis popa Martinca o Krbavskoj bitki. Doduše, ranije se taj tekst obično vrednovao kao povijesni izvor, zbog vremenske i zemljopisne blizine samog događaja, kao vrijedan i autentičan podatak. Međutim, književni analitici, primjenjujući stilističke pristupe, tragajući za stilskim postupcima otkrivaju u tom tekstu mnogo više nego što bi to bio neki običan dokument o jednom vremenu i događaju.

Treba ipak ovdje spomenuti da je o Krbavskoj bitki sačuvano mnogo onovremenih dokumenata - bilo u pismima, izvještajima, kronikama i putopisima, bilo od naših ili stranih suvremenika. Među njima, bez obzira na književnu ili diplomatsku vrstu, naći će se i pokoji tekst čiji će se autor angažirati izravnije pa će svojim izrazom i sadržajem dati i više od običnoga i hladnog podatka. Među mnogobrojnim izvorima koje donosi Ferdo Šišić u svojoj *Rukoveti spomenika od 1473. do 1496.*¹ nalazi se i spis češkog putopisca Jána Hasišteinskog z Lobkovic, koji je putujući k Svetom grobu zastao u Zadru upravo u vrijeme kad su bjegunci nakon bitke stizali u taj grad. Uz vrijedne i detaljne podatke u tom tekstu posebno privlači

¹ Ferdo Šišić: *Rukovet spomenika od 1473 do 1496*, *Starine*, JAZU 38, 1937, str. 123. Vidi i Vjekoslav Klaić: *Povijest Hrvata*, knj. IV, Zagreb 1974, str. 230 dalje.

nazočnost očevica koji autoru priča o događaju: "doplovili smo k mjestu Zadru. Tu nam pripovijedahu zle novine kako su bezdušni zatiratelji kršćanstva, Turci, porazili Hrvate do nogu, mnoštvo ih poubijali i zarobili. To se dogodilo petnaesti dan pred mojim dolaskom u Zadar, na dan svetoga Gorgonija 9. rujna." Govoreći dalje o zarobljenima, o borbama i porazu putopisac se opet vraća na Zadar: "Pripovijedao mi je o tome jedan dobar urođen čovjek, koji bijaše ovamo u Zadar došao znajući za sebe tužna da je u toj bitki izgubio vlastitoga svata i šest rođenih stričeva, on je pače sam bio na bojištu i vidio ondje ubijena tjelesa, koja su gotovo milju diljem ležala kao gusti snopovi, tako da bi s jednog tijela mogao na drugo stupati .." Malo poslije opet se navodi: "Kazivao mi je također taj čovjek da je takva nečuvena žalost i plač zavladao da bi se s njihove nevolje moralo rasplakati srce tvrde od najtvrđeg kamena ..."

Za povjesničara još je vredniji tekst ninskoga biskupa Jurja Divnića, koji je odmah nakon bitke pošao u Liku vidjeti što je s njegovim vjernicima, pa je otamo papi Aleksandru VI poslao potanki opis tragedije, ne zaboravljajući da mu, pa makar i uzalud, još jednom napomene kako od Turaka ne prijeti pogibelj samo Hrvatskoj nego i susjednim zemljama na Zapadu. Divnić ne može zatomiti svoje osjećaje pa piše papi: "Tko će biti tako rječit i tko će raspolagati tolikim bogatstvom izraza i činjenica da može po zaslugi oplakati ovaj poraz? Pa ipak ću ispriopovijediti kako mi je bol kazivala ..."²

Nećemo navoditi velik broj kasnijih kroničara i povjesničara - od Antuna Vramca do Pavla Vitezovića, dakako i mnogih stranih, a posebno onih turskih spisa u kojima je sadržano tursko gledanje na taj nemili događaj, na bitku i na njihovu pobjedu.

Kad se promatra općenito, zapis popa Martinca je tipičan tekst hrvatskoga glagoljaša koji niže osjećaje i misli onako kako mu naviru, koji bilježi važne događaje kad za to osjeti potrebu, pa prema tome on i nije pravi kroničar, nego tek usputni zapisivač događaja i dojmova. Hrvatski glagoljaši unosili su na margine svojih spisa ili na neka druga mjesta događaje, naoko nevažne, ali one koje su njih mučili, pa je tako 1505. fra Šimun Klimantović u Zaglavu na Dugom otoku, u stilu svojih prethodnika glagoljaša, zabilježio ovo:

"I tada biše mnogi glad v Zadri i po vsjoj Dalmaciji, i po vsem svitu. V Zadri ne biše pšenice ni ozinca, ni prosa, ni sirka ni nijednoga žita. Ne biše ga ni zrna kupiti. I tada nevojni hrstjane gladom mrahu. Ojme, iju gore nam! Sagrišismo prid gospodinom Bogom. I za naša bezakonja da na nas

² Govori protiv Turaka. Preveo i uredio Vedran Gligo, Split 1983, str. 316-317.

takovu kaštigu gladom, kakova ni bila za pametara na vas svit. A to zapisah ja fra Šimun Klimantović tretoga reda, kome je zemla mati, črvi družu, grob otačastvo, grisi bogastvo. Bože, smiluj se na mene grišnika... Amen. I tada činijahu kruh v Zadri od boba i ne biše ga."³

Skromni glagoljaš nije imao ambicije bilježiti neke velike događaje. Njega, koji na ovom svijetu prolaznim, jer mu je zemlja mati, muče ipak ovozemaljski problemi, ono od čega pati njegova mala uža zajednica. Zato je on posebno emotivno angažiran, što se odrazilo i na njegov način izražavanja - primjerice upotrebom gradacije (v *Zadri i po vsjoj Dalmaciji i po vsem svitu*....), zatim ponavljanjem veznika i (na istom primjeru).

Takav uži interesni okvir, sveden na problematiku svoga ugrožena zavičaja, prihvaća i pop Martinac iz plemena Lapčana. Ispisujući glagoljski brevijar na Grobniku on je na kraju rukopisa zabilježio i opisao tragični događaj, Krbavsku bitku koja se zbila 9. rujna 1493. Raspravljajući o povijesnim spisima kao književnim djelima hrvatske srednjovjekovne literature, M. Kombol u svojoj Povijesti, objavljenoj 1945, nije izostavio ni ranije spomenutog fra Šimuna Klimantovića, koji je u svojem kratkom ljetopisu ostavio "suhe bilješke o događajima od Adama do njegova vremena", a kako dalje Kombol primjećuje - svoje je pripovijedanje Klimantović oživio "samo prigodom spominjanja nekih ratnih nevolja svoga vremena". Za popa Martinca Kombol primjećuje kako je "gorko zabugario" poslije Krbavske bitke, što bi jedino i značilo da je svom zapisu dao subjektivne i emotivne elemente.⁴ Kombol ga je dakle kvalificirao kao hrvatsko književno štivo. Međutim, tek će Eduard Hercigonja, u svojoj Srednjovjekovnoj književnosti (iz 1975), poslije nego što je tekst unio Štefanić u svoju hrestomatiju (1969), isticati kako je taj zapis "koji je u našoj književnoj historiografiji ocijenjen samo kao autentično pisarsko svjedočanstvo o jednom događaju iz narodne povijesti otkriven u novije vrijeme i kao tekst s nesumnjivim poetskim odlikama". Nasuprot tradicionalnoj koncepciji, prema kojoj je Martinčev zapis isključivo prozaičan historijski dokumenat, Hercigonja ističe kako u suvremenim interpretacijama prevladava teza da je to "primjer naše najstarije poezije koja se nadahnula na biblijskim tekstovima i jeziku" pa se u njemu "poetska emotivnost oslobađa... u širokom zamahu kakav je i u Bibliji".

³ Rudolf Strohal: Glagoljska kronika fra Šimuna Klimantovića, *Vjesnik Zemaljskog arhiva*, 1913, str. 211-219. Vidi i Ivan Milčetić: Hrvatska glagoljska bibliografija. Djela JAZU 31, 1911, str. 97-98.

⁴ Mihovil Kombol: Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda, II izd., Zagreb 1961, str. 39.

Slijedeći tu misao Hercigonja pronalazi i adekvatan biblijski tekst na čijoj bi stilskoj podlozi pop Martinac mogao izgraditi svoje "gorko bugarenje", a to je "knjiga o Juditi" - najdramatičnija i najliterarnija starozavjetna legenda. Pa kao što je Marulić upravo obradom te teme u svom spjevu aktualizirao suvremenu protutursku tematiku, tako je i pop Martinac, kako navodi Hercigonja, prepisujući u svoj brevijar tu biblijsku priču izraz *sinovi tarski* zamijenio izrazom *sinovi turski*. Uspoređujući biblijski tekst i zapis o Krbavskoj bitki primijećene su stanovite frazeološke, stilske i terminološke podudarnosti, koje ne mogu biti slučajne, nego je pop Martinac namjerno svome povijesnom zapisu želio dati ozbiljnost i poetičnost biblijskog teksta, utkajući tako u nj i one elemente stila koji će mu osigurati trajniju vrijednost. Martinac je, naime, bio svjestan da se na Krbavi nije zbio samo jedan od brojnih vojnih okršaja, nego ključna i sudbonosna bitka poslije koje se Hrvatska neće tako lako oporaviti, ali bitka koja je odredila i krajnje granice turskog prodora prema zapadu.⁵

Da je u svom zapisu želio dati vrijednost povijesnog dokumenta vidi se i po upotrebi nekih proznih elemenata, zapravo po kompoziciji njegova sastava, u kojem najprije daje historijski okvir unutar kojeg se zbiva sadržaj njegova teksta, zatim u drugom dijelu daje podatke o svome radu, tj. da piše brevijar za pavline u Novom Vinodolskom, a u kući župnika Davida u Grobniku poviše Rijeke. Slijedi dio o onima koji su mu pomogli obaviti taj posao, a tek kao četvrti dolazi glavni dio - opis turskih prodiranja, opis bitke i njezinih posljedica. Tako i sam povijesni zapis dobija na težini, a upotrebom nekih biblijskih klišeja dobija i na literarnosti i poetičnosti.

*Juže dvigoše Turci sući ot išćedija Zmaila, sina Agari rabinje Avramlje, proti vsej vseljenej zemalj. I obujamši vsu Grčiju i Bulgariju, Bosnu i Rabaniju, nalegoše na jazik hrvatski posilajući zastupi velike; vojvode silne tvorahu brani mnogije s plkom hrstjanskim, pobijajući se na poljih i na pasih i na brodih vod. Tagda že robljahu vse zemlje hrvatske i slovinske do Save i Drave daže do gore Zaprte, vse že dežele kranjske daže do mora robeće i harajuće i domi božje paleće ognjem i oltari gospodnje razdrušujuće, prestarih že izbijajuće uružijem, junoti že, dēvi i vdovi, daže i kvekajućija čeda, plk božji peljajuće v tuzē usilija svezani sući železom nā i prodajuće je na tržiščih svojih jakože skotu običaj jest.*⁶

⁵ Eduard Hercigonja: Srednjovjekovna književnost. Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Liber-Mladost, Zagreb (1975), str. 411-414.

⁶ Tekst je u modernoj transkripciji objavio Vjekoslav Štefanić (Hrvatska književnost srednjega vijeka, Zagreb 1969, str. 82-84.

Eduard Hercigonja, obrađujući stilsku stranu teksta, ističe kako, držeći se hrvatske glagoljaške tradicije, Martinac upotrebljava adekvatna stilsko sredstva - primjerice ponavljanje riječi *tagda* na početku svakoga govornog segmenta, čime unosi potreban patetični ton koji pomaže da se postigne dojam dramatičnosti.⁷

U novije vrijeme Rafo Bogišić otkriva nove vrijednosti Martinčeva teksta smještajući ga u kontekst rađanja hrvatske proze. On navodi kako "zapis popa Martina predstavlja i postoji kao zaokruženo književno djelo, samo po sebi i samo sobom". Ističući četvrti dio sastava kao najvažniji, Bogišić primjećuje kako na tom mjestu Martinac "svoje pričanje s početnih razina informiranja i registriranja sve više podiže prema razini angažiranog kazivanja, da posljednjim odlomkom, onim kojim govori o onome što se dogodilo na Krbavskom polju, dosegne razinu naglašenog tragično-lirskog proznog iskaza."⁸

U toj atmosferi sve većih okršaja s Turcima te konačno i Krbavske bitke vjerojatno je nastala i prva hrvatska stihovana "molitva protiv Turaka", osmeračka pjesma zapisana u Tkonskom glagoljskom zborniku iz kraja 15. i početka 16. stoljeća. Tu je srednjovjekovni pjesnik i stihom zabugario nad tragičnim trenucima koje uzrokuje nezaustavljiv prodor Turaka, ističući na jednom mjestu i dvostih:

*jur v sirotstvi ditca cvile
cić žestoke turske sile.*

Obrađujući i objavljujući pred tri desetljeća taj tekst, primijetio sam kako se u njemu najvjerojatnije krije podloga na kojoj je nastala Marulićeva dvanaesteračka *Molitva protiv Turaka*.⁹ Frazeološka podudarnost, koja je na mjestima tako uočljiva, iako je Marulić dao vrlo bogatu i sebi svojstvenu sliku svih grozota koje čine Turci, ne može biti slučajna. Dovoljno je navesti samo pokoji primjer.

⁷ Op. cit., str. 414.

⁸ Rafo Bogišić: Krbavska katastrofa 1493. i rađanje hrvatske proze. Forum XXXII, 1993, 7-9, str. 407-413.

⁹ Nikica Kolumbić: Jedna hrvatska srednjovjekovna osmeračka "Molitva protiv Turaka", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 9, Zadar 1962, str. 379-388. Isti rad objavljen je u knjizi N. Kolumbića "Po običaju začinjavac", Split 1994, str. 73-83. Takvo mišljenje o odnosu Marulićeve "Molitve suprotiva Turkom" prema tom zapisu prihvaća i E. Hercigonja (op. cit., str. 415).

U anonimnoj pjesmi stihovi:

*smrt cić srdbe sinka tvoga
luči draga od miloga*

podudaraju se s Marulićevim stihom

daleč rastavljaju od draga miloga.

Isto tako dvostih

*da mi ne ča dostojimo
da milosti tvoje prosimo*

lijepo se podudara s Marulićevim dvostihom

*Dostojno jest da mi za grih zla patimo
da milosardan si ti, za to te molimo.*

Marulić je, kao pjesnik koji je usvojio renesansnu poetiku, tu srednjovjekovnu podlogu proširio i obogatio misaono i ritmički pa je temu, koju je anonimni pjesnik obradio u 24 osmeračka dvostiha, tj. 48 osmeraca (ili 384 sloga) u svojoj verziji proširio u 172 dvanaesterca (ili 2064 sloga). Sigurno je da se pri formiranju slika i opisa o ratnom pustošenju služio nekim opisom koji je po bilo kojoj crti bio blizak zapisu popa Martinca. Podudarnosti mogu proizlaziti i iz zajedničkih činjenica i doživljaja, ali one mogu imati i literarnu podlogu. Što bilo da bilo upada u oči sličnost Martinčeva opisa:

*Robeće i harajuće, i domi božje paleće ognjem i
oltari gospodnje razdrušujuće...*

s Marulićevim slikama:

*Luge, sela, grade popliniv žžegoše,
muže, žene mlade svezav povedoše...*

—

*Evo još oltari tvoji raskidaju
i sve svete stvari tlačiti ne haju.*

Stoji i ova usporedba, gdje u Martinčevu teksta imamo:

*Junoti že, deri i vdovi, daže i kvekajuća čeda, plk
božji peljajuće v tuze usilija svezani sući
železom... prodajući je na tržišćih svojih, jakože
skotu običaj jest,...*

a u Marulićevim stihovima:

*Muže, žene mlade svezav povedoše,
sinke porubiše od krila materam
i jošće činiše njih vašćine kćeram...
Daleč rastavljaju od dragoga miloga,
tih tamo prodaju, a simo inoga.*

Marulićeva i anonimna molitva rezultat su uzaludnih vapaja upućenih Europi da se ujedini u zajedničkom otporu. Kako se nijedna takva nada nije ostvarila (osim sporadičnih i povremenih pomoći u novcu i oružju) naši su se pjesnici obraćali Majci Božjoj i samom Bogu kao jedinjoj nadi.

*Mi nimamo va č ufati
nere va te božja mati...*

kliče Anonim, a Marulić ga slijedi:

*Ti nas, gospe, brani pridav sinku tvomu,
u vas smo ufani, a ne u inomu.*

No, nasreću, u hrvatskoj je literaturi, kao što je to bilo i u duhovnom kompleksu našega narodnog bića, već od humanizma živjela i razvijala se jedna druga idejna linija, koja protutorskoj tematici daje drugačiju, borbenu boju.

Već Šibenčanin Juraj Šižgorić, u svojoj pjesmi o pustošenju Šibenskoga polja završava obećanjem da će sam uzeti mač u ruku i dati se u borbu s neprijateljem. Njega u svom hrvatskom djelu s nešto drugačijom koncepcijom nego u svojoj *Molitvi*, slijedi i Marulić u *Juditi*, dajući do znanja da jedina nada leži u vlastitim snagama.¹⁰

¹⁰ To je istaknuto u već spomenutom radu N. Kolumbića (op. cit. 386).

Nikica Kolumbić: THE SCRIPT OF MARTINAC THE PRIEST IN THE CONTEXT OF CROATIAN LITERATURE OF THE PERIOD

S u m m a r y

In his introduction the author emphasizes the fact that the anti-Turkish theme was one of the most prominent thematic complexes in the older period of Croatian literature. Throughout the centuries it has inspired many Croatian poets and some of the works which mark key points in the developmental line of Croatian poetry (for example, from Marulić through Gundulić and Kačić to Mažuranić) have been based on this thematic.

The script of Martinac the priest from 1493 belongs to those texts which were for a long period of time valued only as cultural and historical artefacts. It is only recently that critics have emphasized some of its literary values. This began with M. Kombol (1945) and was continued by E. Hercigonja (1975) who revealed some of its poetic qualities and has recently been taken up by R. Bogišić who recognizes its values in the context of the birth of Croatian prose.

Accepting these appraisals concerning the poetic quality of the text, the author compares it with some of its contemporary poems devoted to the same theme joined together by the common tonality of supplication and wailing (with the anonymous poem "Save Mary your faithful" and Marulić's "A Prayer against the Turks"). In his conclusion, the author points out that parallel to these works, a poetry of resistance, beginning with J. Šižgorić and including the remarkable poetic mastership of Marulić's "Judita", arose grounded on the same thematic.